

І. В. Будько,

студентка Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. ф. н., доцент Ящук Л. В.)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗВИЩ ЖИТОМИРЩИНИ

**(на матеріалі «Національної книги пам'яті жертв голодомору
1932–1933 років в Україні»)**

Виникнення інтересу до особових назв людей сягає давніх часів, однак системне й ґрунтовне вивчення антропонімів стало надзвичайно актуальним лише з другої половини ХХ століття. Український антропонімікон мав довгий і складний шлях до свого становлення – у ньому відбилася специфіка побуту, культури, вірування, суспільно-політичного й економічного життя нашого народу на різних відрізках його історичного розвитку.

Об'єкт нашого дослідження – прізвища Житомирської області Коростишівського, Попільнянського та Радомишльського (нині частин Житомирського) районів, відображені в «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні».

Прізвище в сучасному розумінні – це «додаване до власного імені (або власного імені й назви по батькові), спадкове, незмінне офіційне родинне найменування, яке передається від батька до шлюбних дітей (від матері – до нешлюбних дітей), при шлюбі від чоловіка до дружини та має вже більшу, ніж двопоколінну традицію вживання» [2, с. 91].

Оскільки значення, яке лягло в основу прізвища й у період його формування виражало прямий стосунок до носія, на сучасному етапі повністю «закам'яніло», у нашому дослідженні здійснено лексико-семантичний аналіз не прізвищ, а їхніх твірних основ, які здебільшого співзвучні з основами апелятивів чи інших онімів.

У праці застосовуємо класифікацію М. Л. Худаши [2], виділивши такі семантичні типи: а) прізвища, що походять від антропонімів (християнських і слов'янських автохтонних власних особових імен, зокрема імен-комполітів); б) антропонімно-апелятивні прізвища, утворені від слов'янських апелятивних імен та прізвищ категорії «*nomina personalia*» й «*nomina impersonalia*»; в) прізвища, похідні від апелятивів: етронімів, місць проживання і походження, назв професій та родів діяльності першоносія.

В антропоніміконі досліджуваного регіону зафіксовано прізвища, похідні від чоловічих християнських імен: *Гнатюк* (с. 478, 624)¹; *Панасюк* (с. 625); *Сидоренко* (с. 590), *Сидоринко* (с. 669), *Сидорчук* (с. 630); *Мирончук* (с. 592, 609); *Артемчик* (с. 592), *Артемчук* (с. 592); *Олексійчук* (с. 659); *Лук'яничук* (с. 599, 640), *Лук'яненко* (с. 663); *Максимчук* (с. 599); *Юрчук* (с. 602) та ін.

---

¹Тут і далі вказуємо номер сторінки за виданням: Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. Житомир : «Полісся», 2008. 1116 с.

Від жіночих християнських імен на Житомирщині утворювалося значно менше прізвищ, серед них виявлено: *Христинко* (с. 671); *Домченко* (с. 672); *Кулина* (с. 648); *Меланко* (с. 642); *Ганенко* (с. 640), *Ганжук* (с. 596), *Гандзюк* (с. 656); *Оксененко* (с. 682); *Мотряченко* (с. 679); *Паращук* (с. 649).

Нечисленні й прізвища, похідні від автохтонних слов'янських власних імен-комполітів та відкомполітних усічених дериватів: *Стаськевич* (с. 477), *Сташенко* (с. 666, 683), *Станкевич* (с. 662); *Богдан* (с. 654), *Богданенко* (с. 663), *Бодь* (с. 604); *Ярчук* (с. 616); *Ярошенко* (с. 667); *Гудемчук* (с. 644) та ін.

З погляду на доонімну семантику досліджувані прізвища, основою яких є відапелятивні імена та прізвиська, поділяємо на дві категорії, виокремлюючи в їхніх межах менші підгрупи.

Прізвища категорії «*nomina personalia*». До цього лексичного типу належать оніми, базою для яких є:

1) внутрішня характеристика денотата, особливості його вдачі, поведінки, темпераменту, мовлення тощо: *Веселюк* (с. 593); *Легкий* (с. 607); *Розпутній* (с. 608), *Розпутенко* (с. 677); *Безименний* (с. 613); *Глухенький* (с. 618, 635); *Крикун* (с. 619); *Гулько* (с. 628, 654); *Безсмертна* (с. 667) тощо;

2) зовнішня характеристика, фізіологічні особливості першоносія: *Щербатий* (с. 609), *Щербатюк* (с. 625); *Безверхий* (с. 643); *Сутолок* (с. 600); *Гладченко* (с. 603, 632), *Гладун* (с. 627); *Рудчук* (с. 655); *Кривий* (с. 610, 628). Серед цього типу також важливо виокремити прізвища-комполіти, утворені шляхом поєднання основи прикметника з основою іменника: *Краснонос* (с. 589), *Жовтоніс* (с. 607), *Вислоух* (с. 596), *Білоус* (с. 604, 613, 685), *Кривоус* (с. 624), *Сухоребрій* (с. 608, 611, 642), *Кривов'яз* (с. 615), *Краснощок* (с. 619).

Прізвища, похідні від імен та прізвиських категорії «*nomina impersonalia*». Антропоніми цієї категорії, що лягли в основу сучасних прізвищ, утворилися шляхом перенесення життєвих реалій на особу. Прізвища, похідні від таких відапелятивних утворень поділяємо на кілька семантичних підгруп:

1) твірні основи яких утворені від назв представників фауни: *Соловей* (с. 476), *Солов'юк* (с. 642); *Дятел* (с. 588); *Журавель* (с. 593); *Шпакович* (с. 595); *Вовк* (с. 633), *Вовченко* (с. 680, 685);

2) похідні від назв органів та частин тіла людини чи тварини: *Грива* (с. 593); *Бородій* (с. 596); *Голова* (с. 597); *Бородавка* (с. 604, 605); *Шкурченко* (с. 622); *Зубов* (с. 624); *Чуприна* (с. 643); *Шийченко* (с. 649);

3) утворені від назв представників флори та їх частин: *Яворенко* (с. 476); *Качан* (с. 588); *Бульба* (с. 593); *Груша* (с. 665); *Дубовий* (с. 670), *Дубовенко* (с. 598, 641, 657); *Коріняка* (с. 598); *Бараболя* (с. 604);

4) похідні від назв видів їжі та продуктів харчування: *Ковбаса* (с. 594, 598), *Ковбасюк* (с. 589); *Кисіль* (с. 594); *Борщик* (с. 610); *Смальцев* (с. 616); *Пиріжок* (с. 683);

5) утворені від назв предметів побуту, знарядь праці, їхніх частин та інших предметів: *Решотка* (с. 478), *Решетюк* (с. 683); *Котловий* (с. 589); *Ложка* (с. 589); *Рубанець* (с. 666); *Раленко* (с. 674); *Люлька* (с. 682);

б) похідні від назв явищ природи, часових та абстрактних понять: *Мороз* (с. 590, 673); *Середа* (с. 590); *Громовий* (с. 598); *Субота* (с. 610, 611, 621), *Суботінко* (с. 600); *Вітрук* (с. 632); *Журба* (с. 669); *Біда* (с. 669) та ін.

Прізвища, утворені від апелювативних означень першоносія, первісно ідентифікували особу за її професією, родом діяльності, соціальним та майновим станом, релігійними вподобаннями, територіальними та етнічними ознаками.

В антропоніміконі Коростишівського, Попільнянського та Радомишльського районів, відображеному в «Національній книзі пам'яті жертв голодомору...» засвідчено чималу кількість прізвищ, утворених від назв професій і видів діяльності: *Слюсар* (с. 594, 684), *Слюсаренко* (с. 621); *Швець* (с. 595); *Гончарук* (с. 639); *Кухарчук* (с. 645, 676); *Резніченко* (с. 648, 649); *Пивоваров* (с. 663), *Пивоваренко* (с. 679); *Чабан* (с. 671) та багато інших.

До прізвищ, в основі яких лежить значення соціального, майнового стану та релігійної ознаки першоносія, зараховуємо такі: *Козак* (с. 665), *Козаченко* (с. 594); *Король* (с. 594, 634); *Джурук* (с. 614); *Штундюк* (с. 622); *Царук* (с. 631); *Батрак* (с. 632); *Сотниченко* (с. 677) і под.

Прізвища, мотивовані назвами осіб за походженням чи місцем проживання, утворювалися від топонімів і назв дрібніших географічних об'єктів (ойконімів, мікротопонімів тощо): *Заводнюк* (с. 475); *Загорулько* (с. 478); *Задорожній* (с. 592, 614); *Підлипний* (с. 610); *Заболотний* (с. 611); *Новиченко* (с. 682) та ін. В окрему групу виділено прикметникові відтопонімні прізвища із суфіксом *-ськ-* та його варіантами (*-зьк-*, *-цьк-*), що можуть мати в основі назви населених пунктів різних регіонів України: *Бачинський* (с. 480); *Савицький* (с. 480, 679); *Сольський* (с. 475); *Яворський* (с. 591, 592) і под.

Прізвища, похідні від назв осіб за етнічною ознакою: *Татарчук* (с. 591, 649); *Литвин* (с. 645), *Литвиненко* (с. 622, 679); *Циганенко* (с. 623); *Венгер* (с. 632, 635); *Ляшенко* (с. 673).

Отже, лексико-семантичний аналіз основ прізвищ Житомирської області Коростишівського, Попільнянського й Радомишльського (нині частин Житомирського) районів, відображених у «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні», засвідчив, що велику роль у їхньому творенні відігравала як антропонімна, так і апелювативна лексика. Християнський іменник, представлений у значній кількості досліджених прізвищ, демонструє найбільш поширені імена українців, котрі обирали для ідентифікації особи в окресленому регіоні. Прізвища категорій «*nomina personalia*» й «*nomina impersonalia*» несуть у собі багато історичної та етнографічної інформації: у них відображено побут, матеріальну й духовну культуру місцевого населення. В онімах, похідних від апелювативних означень особи, відбито соціально-історичні, економічні та демографічні процеси, що відбувалися в період становлення прізвищ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область. Житомир : «Полісся», 2008. 1116 с.
2. Худаш М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.